

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: O prawie karnym pod okupacją radziecką : 1939-1945

Author: Adam Lityński

Citation style: Lityński Adam. (2013). O prawie karnym pod okupacją radziecką : 1939-1945. "Z Dziejów Prawa" (T. 6 (2013), s. 151-174).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

ADAM LITYŃSKI
Katowice

O prawie karnym pod okupacją radziecką (1939—1945)

1. Uwagi wprowadzające

W wyniku agresji radzieckiej i umowy radziecko-niemieckiej po 17 września 1939 r. pod okupacją ZSRR znalazła się niemal¹ połowa terytorium II RP. Ustanowione zostały radzieckie organy administracyjne (jako zarządy tymczasowe), w tym jednostki NKWD² (bezpieki), 22 października 1939 r. zaś prze-

¹ Agresor po 17 września 1939 r. zajął 52% terytorium II RP, ale wkrótce (10 października 1939 r.) Wileńszczyznę (7 tys. km²) ZSRR sprezentował Litwie, w zamian za zgodę na utworzenie na Litwie radzieckich baz wojskowych. W czerwcu 1940 r. Armia Radziecka zajęła całą Litwę, a nowo „wybrany” parlament oraz rząd komunistyczny zwróciły się do Rady Najwyższej ZSRR z prośbą o przyłączenie do Związku Radzieckiego, której ZSRR nie odmówił. Wśród wielu prac na ten temat uwagę zwraca praca prawnika: A. Żołyński: *Włączenie polskich ziem wschodnich do ZSRR (1939—1940). Problemy ustrojowe i prawne*. Wrocław 1994, s. 106 i *passim*.

² NKWD — Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych [Народный Комиссариат Внутренних Дел — Narodnyj Komisariat Wnutriennych Dieł]. 10 lipca 1934 r. dokonano reorganizacji, a mianowicie bezpieczeństwa — dotychczasowe OGPU (teraz: GUGB), stała się jednym z zarządów NKWD, podobnie jak zarząd milicji, straży granicznej i in.; dla określenia bezpieczeństwa używano odtąd — przez lat 20 — nazwy NKWD.

OGPU — Zjednoczony Państwowy Zarząd Polityczny [Обединённое Государственное Политическое Управление — Objedinionnoje Gosudarstwiennojje Politiczeskoje Uprawlejnije]. Pierwotna nazwa to Nadzwyczajna Komisja do Walki z Kontrrewolucją, Spekulacją i Przestępstwami (od sierpnia 1918 r.: Wszechrosyjska...) [Чрезвычайная Комиссия по Борьбе с Контререволуцией, Спекуляцией и Преступлениями = *Czerezwyczajnaja Komisja po Bor'bie s Kontrriewolucyjej, Spekulacyjej i Priestuplenijami*], a stąd popularny skrót: *czerezwyczajka* albo jeszcze krócej: *czeka*. W latach 1922—1934 bezpieczeństwa nosiła nazwę OGPU. 10 lipca 1934 r.

prowadzono farsę „wyborów” do zgromadzeń ludowych — według bezprawnej terminologii radzieckiej — zachodniej Ukrainy (we Lwowie) i zachodniej Białorusi (w Białymstoku). Zbojkotowane przez ludność polską „wybrane” zgromadzenia w deklaracjach między innymi stwierdziły, że „pańska Polska, utrzymująca się z ucisku milionów Ukraińców, Białorusinów i polskiego ludu pracującego, runęła [...] i przed ludem pracującym [...] otwarta została wolna droga do nowego szczęśliwego życia”. Zgromadzenia wystąpiły jednomyślnie z prośbami o włączenie tych terenów do odpowiednich republik radzieckich, co nastąpiło 1 i 2 listopada 1939 r.³

Polacy jako grupa narodowa byli przedmiotem ludobójczych represji stalinowskich już wcześniej. Deportacje oraz masowe mordowanie Polaków obywateli radzieckich, stale mieszkających na terenach zachodnich Ukrainy i Białorusi, miało miejsce od końca lat dwudziestych, kiedy w ZSRR Stalin przeprowadzał „rozkułaczanie” oraz przymusową kolektywizację wsi. Lepiej prowadzone zamożniejsze gospodarstwa Polaków w pierwszej kolejności padały ofiarą „likwidacji kułaków jako klasy”. Liczba ofiar jest nieznana, prawdopodobnie nie mniejsza niż 10 tys. Masowe akcje deportacyjne, głównie Polaków, zaczęto na zachodniej Ukrainie w 1935 r., a później rozciągnięto na zachodnią Białoruś. W drugiej połowie 1937 r. zaś podjęto operacje represyjne wobec licznych grup narodowościowych — obywateli radzieckich, między innymi przeciwko Polakom, Niemcom, Finom, Japończykom i wielu innym. Łącznie aresztowano kilkaset tysięcy osób, którym głównie przypisywano szpiegostwo. Wzorcem stała się „operacja polska” (rozkaz NKWD z dn. 11.08.1937, zatwierdzony przez Biuro Polityczne WKP(b)). Powołano *dwojki* (funkcjonariusz NKWD i prokurator), które skazywały ludzi w „*trybie albumowym*” (tylko przez podpisanie spisów osób). Tylko w „*operacji polskiej*” skazano co najmniej 139 835 tys. Polaków obywateli radzieckich, w tym na śmierć skazano 111 091, tj. 79,4% przypadków. Łącznie przed wrześniem 1939 r. mające charakter ludobójstwa, bo wymierzone specjalnie w Polaków (obywateli radzieckich) represje — deportacje, aresztowania, rozstrzeliwania — objęły co najmniej 250 tys. osób, a śmierć poniosło od 200 tys. do 250 tys. Polaków⁴. *Operacja polska* miała cechy typowej czystki

OGPU przemianowane zostało na GUGB = Główny Zarząd Bezpieczeństwa Państwowego = Главное Управление Государственной Безопасности (Głównoje Uprawlenije Gosudarstwiennoj Biezopastnosti) i pod tą nazwą weszło w skład NKWD, czyli ministerstwa spraw wewnętrznych.

³ *История советской конституции. Сборник документов. 1917—1957*. Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1957, s. 375—381; *История советской конституции (в документах) 1917—1956*. Москва, Государственное издательство юридической литературы, 1957, s. 809.

⁴ T. Sommer: „*Operacja polska*”, czyli ludobójstwo Polaków dokonane przez Związek Sowiecki w latach 1937—1938. W: *Rozstrzelać Polaków. Ludobójstwo Polaków w Związku Sowieckim w latach 1937—1938. Dokumenty z centrali*. Red. i wstęp T. Sommer. Warszawa 2010, s. 23; zob. też S. Ciesielski: *GUŁag. Radzieckie obozy koncentracyjne 1918—1953*. Warszawa,

etnicznej, ludobójstwa. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 14 lipca 2009 r. przyjął uchwałę *upamiętniającą ofiary zbrodni dokonanych w latach 1937—1939 na Polakach zamieszkałych w ZSRR* (Mon. Pol. Nr 46, poz. 675): „Sejm Rzeczypospolitej Polskiej oddaje cześć pamięci 150 tysięcy Polaków zamordowanych przez NKWD w latach 1937—1939 w ramach tzw. operacji polskiej w czasie »Wielkiego Terroru«. Sejm wyraża wdzięczność działaczom rosyjskiego stowarzyszenia »Memoriał« oraz tym historykom rosyjskim i ukraińskim, którzy podtrzymują pamięć o ludobójstwie dokonanym na naszych niewinnych rodakach”.

Na ziemiach okupowanych od 17 września 1939 r. i włączonych do ZSRR (republik ukraińskiej i białoruskiej) od pierwszej chwili narzucono i stosowano prawo radzieckie, bez żadnych wyjątków i ograniczeń. Na obywateli polskich spadły masowe represje, które — w sposób typowy dla systemu komunistycznego — realizowane były w znacznym stopniu z zastosowaniem prawa karnego i sądów.

2. Prawo karne materialne

Podstawy radzieckiego prawa karnego obowiązującego we wrześniu 1939 r. teoretycznie pochodziły z lat dwudziestych minionego wieku. Konstytucja ZSRR z 1924 r. stanowiła, że do kompetencji federacji należy ustanawianie podstaw ustawodawstwa cywilnego i karnego ZSRR (art. 1 litera *p* konstytucji⁵), natomiast każda republika miała wydać swój kodeks. W związku z tym 31 października 1924 r. wydano *Zasady przewodnie ustawodawstwa karnego ZSRR*⁶, będące zarysem części ogólnej kodeksu karnego. Podkreślono ochronny cel kary (ochrona ustroju) i w ogóle cel prawa karnego jako narzędzia wal-

Wyd. IPN, 2010, s. 189. Zob. ogromny zbiór dokumentów z archiwów ukraińskiej bezpieki, wydany wspólnie przez historyków polskich (IPN) i ukraińskich — SERIA: *Polska i Ukraina w latach trzydziestych—czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych*. T. 8: *Wielki terror: operacja polska 1937—1938*. Cz. 1—2. Warszawa—Kijów, Wyd. IPN i inne z Ukrainy, 2010.

⁵ *История советской конституции (в документах)...*, s. 461; *История советской конституции. Сборник документов...*, s. 228.

⁶ *Основные начала уголовного законодательства СССР и союзных республик*. Постановление ЦИК СССР от 31 октября 1924 г. (СЗ 1924 г. № 24). В: *Уголовное законодательство СССР и союзных республик. Сборник (основные законодательные акты)*. Под редакцией Д.С. Карева. Москва, Государственное издательство юридической литературы, 1957, s. 7—14. Zob. też *История отечественного государства и права*. Част 2. Четвертое издание, переработанное и дополненное, авторский коллектив под редакцией О.И. Чистякова. Москва 2006, s. 227, 229; zob. też W.E. Butler: *Soviet Law*. London 1983, s. 259.

ki klasowej, likwidowania osób, które mogłyby być niebezpieczne dla władzy bolszewickiej. W miejsce dotychczasowej *analogii iuris* w 1924 r. ustanowiona została *analogia legis*. Do kompetencji federalnej należała także regulacja odpowiedzialności karnej za przestępstwa antypaństwowe oraz przestępstwa wojskowe i takie obszerne ustawy wydano⁷. *Zasady przewodnie...* z 1924 r. obowiązywały do 1958 r.⁸

Na podstawie *Zasad przewodnich...* każda z republik związkowych przystąpiła do tworzenia własnego kodeksu karnego. Wśród innych wydany został 22 listopada 1926 r. kodeks karny RSFR⁹ (z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1927 r.); składał się z części ogólnej (57 artykułów) i części szczegółowej (141 artykułów¹⁰ w wersji pierwotnej). Sama niewielka liczba przepisów wskazuje na niekompletność kodeksu, ale dopuszczona analogia i świadomość socjalistyczna sędziów oraz późniejsze liczne akty prawne władzy radzieckiej wypełniały luki. K.k. RSFR z 1926 r. powtarzał założenia, a nawet tekst przepisów *Zasad przewodnich ustawodawstwa karnego ZSRR*.

Wszystkie kodeksy radzieckich republik, oczywiście, musiały ściśle recypować *Zasady przewodnie ustawodawstwa karnego ZSRR*, ale nadto wszystkie w istocie recypowały tekst k.k. RSFR z 1926 r., tworząc tym samym w rzeczywistości bardzo jednolity system prawa w formalnie federalnym państwie. Między tekstami kodeksów karnych rosyjskim a republikańskimi zachodziły jedynie drobne różnice redakcyjne.

Ukraiński kodeks karny materialny został uchwalony 8 czerwca 1927 r. i po nader krótkim *vacatio legis* wszedł w życie 1 lipca 1927 r.¹¹ Podobnej objętości, co kodeks rosyjski, liczył łącznie ponad¹² 206 artykułów, w tym 53 artykuły

⁷ Положение о преступлениях государственных. В: Уголовное законодательство СССР и союзных республик..., s. 14 i nast.; Положение о воинских преступлениях. В: Уголовное законодательство СССР и союзных республик..., s. 18 i nast.

⁸ Zob. A. Lityński: *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*. Warszawa 2010, s. 132; zob. też *История отечественного государства и права...*, s. 228; W.E. Butler: *Soviet Law...*, s. 259; W. Mienszagin, Z. Wyszynska: *Radzieckie prawo karne*. Przekład zespołu. Warszawa, Wyd. MON, 1953, s. 22.

⁹ Уголовный кодекс РСФСР. В: Уголовное законодательство СССР и союзных республик..., s. 37 i nast. W zasadzie będę korzystał z tłumaczenia polskiego, z moimi poprawkami, w: *Kodeks karny Rosji sowieckiej 1927*. Tłum. i wstęp R. Lemkin. Przedmowa W. Makowski. Warszawa 1928; zob. także: Уголовный кодекс РСФСР, официальный текст с изменениями на 1 января 1952 г. Москва 1952.

¹⁰ Niektóre artykuły opatrzone były znaczkami, czyli liczne przepisy nosiły ten sam numer z innym znacznikiem; faktycznie więc liczba artykułów była wyższa niż to mogłoby wynikać z samej numeracji.

¹¹ Уголовный кодекс УССР. В: Уголовное законодательство СССР и союзных республик..., s. 81 i nast.

¹² Praktyką radziecką było mnożenie przepisów tego samego numeru ze znaczkami. Zob. przyp. 10.

części ogólnej. Kodeks karny białoruski uchwalony został 23 września 1928 r., z mocą obowiązującą od 15 listopada 1928 r.¹³ Liczył 264 artykuły, w tym 62 artykuły części ogólnej.

Zasady przewodnie... oraz kodeksy pozornie kierowały się ideologią ochronną zaczerpniętą z pozytywistycznej szkoły włoskiej nurtu socjologicznego w prawie karnym. Ważniejsze od wagi samego przestępstwa i stopnia zawinienia była osoba sprawcy i stan zagrożenia dla porządku społecznego¹⁴, jaki dany człowiek stwarzał. Stosownie do owego zagrożenia należało zastosować środki ochrony społecznej, ale — w systemach liberalnych — środki ochrony społecznej można było stosować jedynie względem osoby, która dopuściła się czynu zabronionego pod groźbą kary. Systemy totalitarne natomiast skłonne były wykorzystywać tego rodzaju rozwiązania, by stosować środki zabezpieczające (ochronne) predeliktalnie, tzn. zanim zostało popełnione przestępstwo, czyli wobec osób, które żadnego przestępstwa nie popełniły. W prawie radzieckim, w wymienionych aktach prawnych, naśladownictwo rozwiązań nurtu socjologicznego w prawie karnym miało jednak — uważam — charakter zewnętrzny i w znacznym stopniu ograniczało się do przejętej terminologii. Tendencja do stosowania środków represji, także wobec osób niewinnych (niepopełniających przestępstwa) nie wymaga bowiem żadnej wiedzy teoretycznej, natomiast bardzo dobrze wpisuje się w istotę terroru totalitarnego i nihilizmu prawnego ówczesnego systemu¹⁵.

Jako jedyne zadanie prawa karnego *Zasady przewodnie...* oraz kodeksy wskazywały ochronę ustroju (państwa) przed „społecznie niebezpiecznymi czynami” w rezultacie stosowania środków ochrony społecznej: „Ustawodawstwo karne RS FRR ma za zadanie ochronę socjalistycznego ustroju państwa robotników i włościan oraz zaprowadzonego w nim porządku prawnego przed społecznie niebezpiecznymi czynami (przestępstwami) drogą stosowania do osób, które je popełniają, środków ochrony społecznej, w niniejszym kodeksie wskazanych” (art. 1 k.k. RSFRR; też art. 1 k.k. ukraińskiego i art. 1 k.k. białoruskiego). Kodeksy znały materialną definicję przestępstwa: to czyn społecznie niebezpieczny. Jako społecznie niebezpieczne czyny kodeks rosyjski definiował „działania lub zaniechania skierowane przeciwko ustrojowi radzieckiemu lub naruszające

¹³ Уголовный кодекс БССР. В: Уголовное законодательство СССР и союзных республик..., s. 125 i nast.

¹⁴ V.M. Chkhikvadze [Czikwadze]: *The Soviet State and Law*. Translated by Y. Sdobnikov. Honolulu, Hawaii 2000, s. 258; inaczej W.E. Butler: *Soviet Law...*, s. 259.

¹⁵ E. Huskey: *From Legal Nihilism to „Pravovoe Gosudarstvo”*. *Soviet Legal Development, 1917—1990*. In: *Toward the „Rule of Law” in Russia? Political and Legal Reform in the Transition Period*. Edited by D.D. Barry. New York—London [1992], s. 23; zob. też R. Sharlet: *The Fate of Individual Rights in the Age of Perestroika*. In: *Toward the „Rule of Law” in Russia?...*, s. 197; nieco inaczej H.J. Berman: *Justice in the U.S.S.R. An Interpretation of Soviet Law*. Cambridge, Massachusetts and London [1963] (First published, 1950, under the title *Justice in Russia*), s. 34.

porządek prawny zaprowadzony przez władzę robotniczo-chłopską na okres przejściowy, prowadzący do ustroju komunistycznego” (art. 6 k.k. RSFRR; podobnie art. 4 k.k. USFRR oraz art. 4 k.k. BSFRR). Stan niebezpieczeństwa ujęty więc był szeroko, a definicja pozwalała na dowolną w istocie interpretację.

Kodeks formalnie nie definiował przestępstwa, czyli nie określał, że jest nim czyn zabroniony przez ustawę karną, a więc nie zawierał zasady *nullum crimen sine lege*, uznanej w europejskich ustawodawstwach od czasów Oświecenia za fundamentalną. Przeciwnie: „Jeśli jakiegokolwiek społecznie niebezpieczne działanie nie jest wprost przewidziane w kodeksie niniejszym, wówczas zasadę i zakres odpowiedzialności za nie określa się zgodnie z tymi artykułami kodeksu, które przewidują przestępstwa najbardziej podobne co do rodzaju” (art. 16 k.k. rosyjskiego; też art. 7 k.k. ukraińskiego; art. 6 k.k. białoruskiego)¹⁶. W kodeksach znajdowała się klasyczna *analogia legis* jako zasada kodeksowa. W kolizji z kodeksem karnym można było się znaleźć bez naruszenia jakiegokolwiek przepisu tegoż kodeksu.

Przestępstwa dzieliły się na skierowane przeciwko ustrojowi oraz wszystkie pozostałe (art. 46). W przypadku pierwszej kategorii przestępstw sąd nie mógł zejść poniżej dolnej granicy ustawowej, natomiast dla drugiej nieprzekraczalna była górna granica ustawowego wymiaru kary. Ta nietypowa w skali europejskiej klasyfikacja była oryginalnym osiągnięciem radzieckim.

Zastosowanie środków ochrony społecznej k.k. RSFRR z 1926 r. przewidywał względem osób, „które popełniły społecznie niebezpieczne czyny, lub które są niebezpieczne ze względu na ich łączność z przestępczym środowiskiem, lub ze względu na ich przeszłą działalność” (art. 7). Nie trzeba więc było popełnić przestępstwa, by być represjonowanym. Zauważmy, że to jest już druga konstrukcja w tym kodeksie, która pozwala na ukaranie (stosowanie środków ochrony społecznej) bez naruszenia ustawy karnej przez ukaranego: z analogii i z samego niebezpieczeństwa osoby sprawcy. Kodeks artykułował cel stosowania środków ochrony społecznej: prewencja szczególna i ogólna oraz resocjalizacja, natomiast środki „do odpłaty i kary nie zmierzają” (art. 9). Wprowadzono trzy rodzaje środków ochrony społecznej:

1) o charakterze sądowo-poprawczym (art. 20 i 21): tu mieściło się rozstrzelanie, określone jako środek rzekomo „wyjątkowy” (rozstrzelanie szczególnie często przewidywał art. 58 k.k., pierwszy w części szczegółowej kodeksu, obejmujący przestępstwa kontrrewolucyjne); pozbawienie wolności wymierzane od jednego dnia do 10 lat, które „łączy się obowiązkowo z robotami” (art. 28); ogłoszeniem wrogiem ludzi pracy z pozbawieniem obywatelstwa i wydaleniem z ZSRR; przymusowe roboty bez dozoru (do 1 roku); pozbawienie praw poli-

¹⁶ Zob. też na ten temat W.E. Butler: *Soviet Law...*, s. 261; H.J. Berman: *Justice in the U.S.S.R. An Interpretation of Soviet Law...*, s. 252; *История отечественного государства и права...*, s. 228.

tycznych i obywatelskich (do 5 lat); wydalenie z ZSRR lub z danej miejscowości; zwolnienie ze służby; zakaz zajmowania się pewnymi zajęciami; nagana publiczna; całkowita lub częściowa konfiskata majątku; grzywna („odpowiednio do stanu majątkowego skazanego”); ostrzeżenie (wydawane przy wyroku uniewinniającym — art. 43); odszkodowanie; późniejsza nowelizacja dodała przepis o pozbawieniu wolności w łagrach-obożach pracy poprawczej¹⁷, zsyłce do oddalonych rejonów ZSRR [„подлежат [...] ссылке в отдаленные районы Сибири”¹⁸]. Na poczet orzeczonego pozbawienia wolności obowiązkowo zaliczano „czas zamknięcia prewencyjnego” (art. 29). Niektóre z tych środków mogły być traktowane jako dodatkowe i wymierzone w połączeniu z innymi jako zasadniczymi, a więc możliwe było łączenie więcej niż jednego środka (faktycznie: kary) za jeden czyn;

2) o charakterze leczniczym (art. 24): przymusowe leczenie oraz umieszczenie w zakładzie leczniczym w połączeniu z odosobnieniem (wykorzystywane znacznie później „psychuszk”);

3) o charakterze leczniczo-wychowawczym (art. 25): oddanie nieletniego pod opiekę rodziców lub opiekunów; umieszczenie w zakładzie leczniczo-wychowawczym.

Oryginalną nowością było przyjęcie jako zasady pełnej karalności czynności przygotowawczych (art. 19). Prawdopodobnie wynikało to nie tyle z teoretycznych koncepcji¹⁹, ile z ogólnej penalizacji życia społecznego, z posługiwania się prawem karnym jako narzędziem wspomagającym zachowanie ustroju. Faktem jest jednak, że karalność czynności przygotowawczych logicznie wpisuje się w nauki nurtu socjologicznego w prawie karnym. Jeżeli bowiem najistotniejszym elementem systemu karnego jest w ogóle stan społecznego niebezpieczeństwa stwarzany przez daną osobę, to logiczne, że każdy przejaw tego niebezpieczeństwa pozwala, a nawet wymaga zastosowania środków ochronnych, a więc także podjęcie przez sprawcę czynności przygotowawczych do popełnienia przestępstwa.

W części szczegółowej kodeksów na czoło wysunięte były przestępstwa przeciwko państwu, a w pierwszej kolejności przestępstwa kontrrewolucyjne²⁰. W następnych latach będzie miała miejsce intensywnie prowadzona działalność ustawodawcza w zakresie prawa karnego i kolejne akty prawne będą włączane do kodeksu tak, że część szczegółowa będzie objętościowo rosła²¹.

¹⁷ F.J.M. Feldbrugge: *Soviet Corrective Labor Law*. Edited by D.D. Barry, G. Ginsburgs and P.B. Maggs. Part I: *The Citizen and the State in Contemporary Soviet Law*. Leyden 1977, s. 33.

¹⁸ Уголовный кодекс РСФСР..., art. 58^{1b}, s. 19.

¹⁹ Nieco inaczej zob. R. Willer: *Określenie granic karalności w procesie kształtowania się rosyjskiego prawa karnego*. „Miscellanea Historico-Iuridica” 2009, T. 7, s. 41 i nast., *passim*.

²⁰ История отечественного государства и права..., s. 230.

²¹ Zob. Уголовный кодекс РСФСР...; zob. też S. Pomorski: *Criminal Law Protection of socialist Property in the USSR*. Edited by D.D. Barry, G. Ginsburgs and P.B. Maggs. Part I: *The Citizen and the State in Contemporary Soviet Law*..., s. 224.

Podrozdział *Przestępstwa kontrrewolucyjne* otwierał artykuł zawierający definicję tego czynu²². Definicja była w generaliach powtórzeniem definicji z kodeksu wcześniejszego. W kodeksie rosyjskim specyficzne dla prawa radzieckiego i traktowane jako najpoważniejsze przestępstwa kontrrewolucyjne ujęte były w 14 obszernych przepisów, z reguły grzeszących wielosłowiem i zwrotami nienormatywnymi, ale propagandowymi. Co ciekawe, wszystkie one nosiły numer artykułu kodeksowego 58, ale rozgraniczone były przez dodanie znaczków do liczby 58 (58¹ itd.), czyli były te znaczki czymś w rodzaju naszych paragrafów (§). W kodeksie ukraińskim analogiczny do rosyjskiego był art. 54, w kodeksie białoruskim zaś art. 63—76. Po przestępstwach kontrrewolucyjnych we wszystkich omawianych tu kodeksach następowały szczególnie niebezpieczne przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu. Karalne były czynności przygotowawcze do wszystkich przestępstw kontrrewolucyjnych. Niedoniesienie o przestępstwie kontrrewolucyjnym samo było przestępstwem kontrrewolucyjnym. Artykuł 58 k.k. RSFRR był: „wielki, potężny, hojny, rozgałęziony, wieloraki, wszechogarniający Pięćdziesiąty Ósmy, panujący nad całym bogactwem przejawów życia nie tyle dzięki formalnemu brzmieniu swoich paragrafów, ile za sprawą ich dialektycznej i nadzwyczaj szerokiej interpretacji. Któż z nas nie odczuł jego wszechogarniającego uścisku? Zaiste, nie ma pod słońcem takiego wykroczenia, zamiaru, czynu ani rodzaju beczynności, którego nie mogłaby dotknąć karząca ręka Pięćdziesiątego Ósmego artykułu. Niemożliwością było sformułować go w sposób aż tak szeroki, okazało się za to możliwe dać mu odpowiednio szeroką wykładnię”²³.

Kodeksy w następnych latach stale uzupełniane były ogólnozwiązkowymi dekretemi rozszerzającymi penalizację²⁴. Najbardziej znaczącą nowelizacją, drastycznie penalizującą, była sławetna *lex Kirow* z 1 grudnia 1934 r., o której mowa w podrozdziale o procedurze karnej. Natomiast pod koniec lat trzydziestych nie podejmowano już większych przedsięwzięć legislacyjnych, dominowała w prawie karnym praktyka organów ścigania i orzekania, które realizowały *wielki terror*. Po wybuchu drugiej wojny światowej (dla ZSRR wybuchła ona 22 czerwca 1941 r.)

²² „Za kontrrewolucyjne poczytuje się wszelkie działanie skierowane ku obaleniu, podrywaniu lub osłabieniu władzy rad robotniczo-chłopskich i robotniczo-chłopskich rządów Związku SRR, rządów republik związkowych i autonomicznych, obranych przez te rady na podstawie konstytucji ZSRR i konstytucji związkowych, lub ku podrywaniu lub osłabieniu zewnętrznego bezpieczeństwa Związku SRR i zasadniczych gospodarczych, politycznych i narodowościowych zdobyczy rewolucji proletariackiej.

Wobec międzynarodowej solidarności interesów wszystkich ludzi pracy, także działania uznawane są za kontrrewolucyjne także i wówczas, gdy są skierowane przeciwko każdemu innemu państwu ludzi pracy, chociażby to państwo nie wchodziło w skład Związku SRR”. Art. 58 (1) k.k. RFSRR z 1926 r.

²³ A. Solżenicyn: *Archipelag Gulag 1918—1956*. T. 1. Tłum. J. Pomianowski. Warszawa 1990, s. 66 (rozdz. 2).

²⁴ S. Pomorski: *Criminal Law Protection of socialist Property in the USSR...*, s. 224 i nast.

liczba nowych aktów prawa karnego znowu znacznie wzrosła, a wszystkie one (począwszy od dekretu z 22 czerwca 1941 r. *o stanie wojennym*) koncentrowały się na wzmożeniu wysiłku wojennego, wzmocnieniu i spenalizowaniu dyscypliny pracy, ochronie tajemnicy, rozpowszechnianiu fałszywych wiadomości itp.

W latach trzydziestych nastąpił powrót do koncepcji winy i kary, przy czym towarzyszyła temu tendencja do wzmożenia represji karnej.

3. Procedura karna

Ogólnym celem procesu karnego ZSRR była „ochrona i umacnianie państwa radzieckiego i socjalistycznych stosunków społecznych”²⁵, czyli zawsze jedynym (lub przynajmniej głównym) był cel klasowy prawa, a nie było w nim zapewnienia porządku społecznego i bezpieczeństwa obywateli, nie pisano o wymierzaniu sprawiedliwości, lecz o ochronie ustroju, a więc o *walce* klasowej, o *walce* o ustrój.

W 1922 r., w okresie Nowej Polityki Ekonomicznej (NEP), wprowadzony został w życie między innymi kodeks postępowania karnego Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej²⁶. W związku z uchwaleniem 11 listopada 1922 r. — w ramach regulacji NEP-owskich — prawa o ustroju sądów RSFRR uznano za niezbędne zrewidowanie k.p.k., w celu uzgodnienia obu ustaw. Efektem była nowa redakcja, z 15 lutego 1923 r., kodeksu postępowania karnego RSFRR²⁷. Kodeks ten „przeżył” Stalina, obowiązując — z licznymi zmianami — do końca 1960 r. K.p.k. RSFRR posłużył za wzór dla kodeksów innych republik związkowych. K.p.k. białoruski²⁸ uchwalony został jeszcze w tym samym (1923) roku. K.p.k. ukraiński natomiast pochodzi z 1927 r.²⁹, ale również wzorem dla niego był k.p.k. rosyjski³⁰.

²⁵ M.S. Strogowicz: *Proces karny*. Tłum. zespół pod red. S. Śliwińskiego i A. Bachrach. Warszawa 1952, s. 13.

²⁶ *История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры 1917—1954 гг. Сборник документов*. Под редакцией С.А. Голунского. Москва, Государственное издательство юридической литературы, 1955, s. 188 i nast.

²⁷ *Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР. Утвержден постановлением ВЦИК 15 февраля 1923 г.* СУ РСФСР 1923 г., N 7, ст. 106. Zob. też *История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу...*, s. 251 i nast.

²⁸ *Уголовно-процессуальный кодекс Белорисской ССР*. Официальный текст с изменениями на 1 февраля 1940 р. Москва, Юридичне видавництво Народного Комісаріату Юстиції, 1944.

²⁹ ЗУ УРЦСР 1927 No 36—38, ст. 167—168; zob. *Кримінально-процесуальний кодекс УРСР*. Офіційний текст зі змінами на 1 лютого 1940 р. Київ, Юридичне видавництво Народного Комісаріату Юстиції Союзу РСР, 1940.

³⁰ M.S. Strogowicz: *Proces karny...*, s. 83.

Przekształcenie RSFRR w ZSRR (30 grudnia 1922 r.) i wejście w życie konstytucji ZSRR z 1924 r., która przewidywała do kompetencji federalnej „ustanowienie podstaw organizacji sądowej i postępowania sądowego”, doprowadziło do tego, że w 1924 r. Centralny Komitet Wykonawczy (CKW) uchwalił ogólnozwiązkowe *Zasady postępowania karnego ZSRR i republik związkowych*³¹. Nieliczne nowości polegały na wzmocnieniu elementów inkwizycyjnych w postępowaniu przygotowawczym, tym mocniejszych, że śledztwem faktycznie zarządzili funkcjonariusze bezpieki³².

Stalinowski majstersztyk — zabójstwo Siergieja Kirowa — stał się pretekstem do drastycznej zmiany procedury karnej. 1 grudnia 1934 r. Stalin napisał tak zwaną *lex Kirow*. W sprawach dotyczących „organizacji terrorystycznych i aktów terroru” według *lex Kirow*³³:

- 1) śledztwo było skrócone do 10 dni;
- 2) akt oskarżenia doręczano oskarżonemu na jedną dobę przed rozpoczęciem rozprawy;
- 3) orzekanie dopuszczalne było zaocznie, nawet jeżeli oskarżony znajdował się w rękach organów ścigania;
- 4) udział oskarżenia oraz obrony w sądzie był niedopuszczalny;
- 5) postępowanie było jednoinstancyjne; kasacja nie była dopuszczalna;

³¹ C3 1924, No 24, ст. 206; *История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу...*, s. 367 i nast.; zob. też *История отечественного государства и права. Часть 2...*, s. 234.

³² Zob. A. Lityński: *Prawo Rosji i ZSRR...*, s. 176.

³³ „Протокол No 112 заседания Президиума Центрального Исполнительного Комитета Союза ССР. [...] Проведено опросом членов Президиума ЦИК Союза ССР от 1 декабря 1934 г.

1. [...].

2. **О внесении изменений в действующие уголовно—процессуальные кодексы союзных республик.** [...]. Дело No 532/10. [...]

ЦИК Союза ССР постановляет:

Внести следующие изменения в действующие уголовно-процессуальные кодексы союзных республик по расследованию и рассмотрению дел о террористических организациях и террористических актах против работников советской власти:

1. Следствие по этим делам заканчивать в срок не более десяти дней.
2. Обвинительное заключение вручать обвиняемым за один сутки до рассмотрения дела в суде.
3. Дела слушать без участия сторон.
4. Кассационного обжалования приговоров, как и подачи ходатайств о помиловании, не допускать.

5. Приговор к высшей мере наказания приводить в исполнение немедленно по вынесении приговора”.

Секретарь ЦИК Союза ССР (А. Енукидзе)

www.lawru.info; też *История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры 1917—1954 гг. Сборник документов...*, s. 519.

6) prawo łaski nie przysługiwało; nie wolno było nawet składać takiego podania;

7) wyrok miało NKWD wykonać niezwłocznie.

Do wszystkich kodeksów postępowania karnego republik związkowych wprowadzono zmiany, by dostosować je do nowych rozwiązań. *Lex Kirow* drastycznie zlikwidowała wszelkie gwarancje procesowe oskarżonego. W trybie przewidzianym w *lex Kirow* przeprowadzono ogromną liczbę procesów politycznych: Stalin realizował *Wielki Terror*. *Lex Kirow* obowiązywała do kwietnia 1956 r., a więc „przeżyła” Stalina i została uchylona dopiero po rewelacyjnym referacie Chruszczowa na XX zjeździe KPZR.

Podobny, choć nie tak drastyczny jak *lex Kirow*, tryb doraźny wprowadzono jeszcze trzy lata później (14 września 1937 r.) w sprawach o kontrrewolucyjne szkodnictwo i dywersję³⁴. Postępowanie było szybkie, jednoinstancyjne, akt oskarżenia doręczano na jedną dobę przed rozprawą, ale dopuszczono obronę oraz prośbę o łaskę.

W połowie lat trzydziestych, w apogeum ludobójczego terroru, Stalin dokonał zwrotu od prawniczego nihilizmu do pozytywizmu³⁵. Jakże praktyczny umysł Józefa Wissarionowicza pojmował nierealność marksowsko-leninowskiej doktryny zanikania prawa. Wódz kazał wydobyć z lamusa pojęcie praworządności — praworządności rewolucyjnej/socjalistycznej oczywiście — i sam je charakteryzował. Ogłosił zakończenie budowy socjalizmu. Prawo miało stać się czynnikiem tworzenia komunistycznego państwa. To była zupełnie nowa doktryna prawna.

Wyrazem nowej doktryny prawnej stała się konstytucja 1936 r., nazwana stalinowską. „Było to prawdziwe arcydzieło politycznej obłudy. [...] stworzono ustawę o charakterze wioski potiomkinowskiej, nie z dykty, lecz z fikcji prawnych zbudowanej”³⁶. Konstytucja stalinowska zawierała kilka papierowych deklaracji. Należały do nich przepisy: o niezawisłości sędziowskiej (art. 112), o jawności rozprawy sądowej, o prawie oskarżonego do obrony (art. 111), o języku narodowym w postępowaniu sądowym (art. 110), o nietykalności osobistej (art. 127), nietykalności mieszkania i tajemnicy korespondencji (art. 128). „Stalinizm, w miarę umacniania się totalitarnego oblicza systemu, coraz bezczelniej poszerzał **przepaść między fasadą polityczną a rzeczywistością**”³⁷. Cechą totalitaryzmu komunistycznego jest towarzyszące mu nieprzerwanie *totalne kłamstwo*

³⁴ C3 1937 No 61, st. 266; *История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры 1917—1954 гг. Сборник документов...*, s. 559.

³⁵ Zob. A. Lityński: *Prawo bolszewików: rewolucja i ewolucja*. W: „Zeszyty Prawnicze” UKSW. Z. 11.4. Warszawa 2011, s. 17—18.

³⁶ J. Baszkiewicz: *Władza*. Wrocław, Ossolineum, 1999, s. 158.

³⁷ J. Baszkiewicz: *Powszechna historia ustrojów państwowych*. Gdańsk, Wyd. Arche, 1998, s. 356, podkreślenie w oryginale.

(Leszek Kołakowski). Procedura, która istniała na papierze, w kodeksach prezentowała się zupełnie przyzwoicie, rzeczywistość zaś kryła się w kazamatach bezpieki, gdzie poddawany nieludzkiemu traktowaniu człowiek (jakże często zupełnie niewinny) niejeden raz przeklinał dzień, w którym go matka urodziła. Nie warto więc wkraczać w szczegóły fikcyjnej procedury karnej, tkwiącej jedynie w kodeksie.

Procedura karna, która formalnie miała być stosowana w wojskowych organach wymiaru sprawiedliwości, w zasadzie była taka sama jak powszechna³⁸. Generalnie treści kodeksów postępowania karnego republik były jednorodne, gdyż dopasowane do *Zasad przewodnich...* oraz wzorowane na k.p.k. rosyjskim. Prawdopodobnie też niezależnie od miejsca najczęściej stosowano prawo (kodeksy) rosyjskie, jeżeli w ogóle jakiegokolwiek stosowano.

W myśl pozostających fikcją unormowań, obowiązywała swobodna ocena dowodów. „Wewnętrzne przekonanie sędziów, jako kryterium oceny dowodów, nie jest w radzieckiej teorii dowodów rozpatrywane abstrakcyjnie, w oderwaniu od klasowego charakteru i istoty sądu, od zadań wymiaru sprawiedliwości. Marks [...] wskazywał na konieczność rozpatrywania przekonania i sumienia sędziowskiego w zależności od tego, kim są sędziowie, czyich bronią interesów”³⁹. Element klasowy w każdej sytuacji był więc najważniejszy. Rzeczywistość śledztwa z reguły polegała na wymuszaniu torturami przyznania się także do czynów niepopołnionych, a świadkami byli również torturowani i sterroryzowani współwięźniowie. „[...] nagromadziło się już szkodliwe dla kraju i partii doświadczenie, zdobywane przez prowokacje, aresztowania niewinnych ludzi, przesłuchania z torturami w celu wydobywania zeznań, kaźnie. Przesłuchujący zostali już przekształceni w maszynę i kierowali się jedną myślą: jeśli ja tego nie zrobię, to inni zrobią to samo ze mną; lepiej zrobię to sam komuś innemu, zanim inny zrobi to mnie. Strasznie jest dziś pomyśleć, że komuniści byli zmuszeni kierować się nie świadomością, nie sumieniem, lecz jakimś zwierzęcym strachem o własny los. Żeby ratować własne życie, pozbawiali go uczciwych, absolutnie niewinnych ludzi”⁴⁰ — pisał jeden z twórców systemu Nikita Siergiejewicz Chruszczow. Obrona dla podejrzanego faktycznie była niemożliwa.

Przyznanie się podejrzanego/oskarżonego do winy tylko teoretycznie miało być jednym z wielu dowodów podlegających ocenie prowadzącego śledztwo i sądu; faktycznie uważane było za dowód najlepszy. Andriej Wyszyński wywodził, że w sprawach o kontrrewolucyjny spisek zamierzenia i działania

³⁸ *История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры 1917—1954 гг. Сборник документов...*, s. 380.

³⁹ M.S. Strogowicz: *Proces karny...*, s. 132.

⁴⁰ N.S. Chruszczow: *[Fragmenty wspomnień]*. „Zeszyty Historyczne” [Paryż, Instytut Literacki], 2000, z. 132, s. 123.

uczestników spisku można ustalić właśnie na podstawie zeznań (wyjaśnień) samych oskarżonych, albowiem z natury sprawy spiskowcy nie tworzą i nie pozostawiają innych dowodów.

Słynne są przemówienia sądowe prokuratora Andrieja Wyszynskiego w sfingowanych procesach politycznych lat trzydziestych⁴¹, które kończył swoim ulubionym zwrotem: „Rozstrzelać jak wściekle psy!”

W latach trzydziestych najważniejsze procesy polityczne toczyły się przed Kolegium Wojskowym Sądu Najwyższego ZSRR, liczącym 10 sędziów. Wedle sprawozdania złożonego przez przewodniczącego tego Kolegium Wasilija Ulricha, w ciągu dwu lat (październik 1936 — październik 1938) Kolegium orzekło 30 514 kar śmierci i 5 643 wyroki więzienia, czyli po 60 wyroków dziennie, nieprzerwanie przez 6 dni w tygodniu⁴².

4. OSO

Sądy powszechne rozpatrywały tylko część spraw i jedynie drobniejszych kryminalnych. Większość wielomilionowej populacji łagrów i więzień nigdy sali sądowej nie oglądała, nawet symbolicznie, przez kwadrans. „Sądzeni” byli w trybie zaocznym i nie przez sąd, ale przez organ administracyjny, jakim było ciało wyłaniane przez organa bezpieczeństwa. Na szczęblu centralnym była to *komisja administracyjna*, zmieniona w 1923 r. w *kolegium specjalne OGPU-NKWD* („особое совещание” = OSO), natomiast w terenie „trojki”, rzadziej „dwojki”. W skład kolegium specjalnego NKWD wchodził: komisarz spraw wewnętrznych ZSRR (czyli szef NKWD) i jego zastępca, naczelnik Głównego Zarządu Robotniczo-Chłopskiej Milicji, prokurator (generalny) ZSRR lub jego zastępca, komisarz spraw wewnętrznych (NKWD) danej republiki. Prokurator ZSRR, sławetny Andriej Wyszynski, wydał (27 grudnia 1937 r.) cyrkularz, nakazując przekazywanie do OSO wszystkich spraw opierających się tylko na materiale operacyjnym (donosy, podsłuchy itp.), a te musiały stanowić znaczny odsetek. „Trojki” i „dwojki” funkcjonowały zarówno na szczęblu centralnym, jak i terenowym. Pracowały bardzo wydajnie, np. taka „dwojka” złożona z szefa NKWD ZSRR Nikołaja Jeżowa i prokuratora ZSRR Andrieja Wyszynskiego rozpatrzyła: 18 października 1937 r. — 551 spraw, we wszystkich orzekając

⁴¹ A. Wyszynski: *Przemówienia sądowe*. Warszawa, Książka i Wiedza, 1953, s. 662, też 503.

⁴² P. Wieczorkiewicz: *Uwagi o działalności sowieckiego aparatu sprawiedliwości i systemu śledczego w dobie wielkiej czystki*. W: *Departament X MBP. Wzorce — struktury — działanie*. Red. K. Rokicki. Warszawa, Wyd. IPN, 2007, s. 25.

rozstrzelanie; 10 stycznia 1938 r. — 1 667 spraw, a 21 stycznia 1938 r. — 2 164 sprawy. Przygotowane przez pomocników sprawy, a właściwie spisy ludzi do skazania, „zatwierdzano w charakterze protokołów, które bez żadnej kontroli, nawet bez czytania, automatycznie podpisywał komisarz, a później równie mechanicznie prokurator” — zeznał potem szef sekretariatu Jeżowa⁴³. Nazywano to „trybem albumowym”.

W silnie scentralizowanym systemie radzieckim represje formalnie prawnokarne były objęte centralnym planowaniem; ustalano dla rejonów kontyngenty. Na przykład wiemy, że w zaaprobowanym przez Biuro Polityczne rozkazie Jeżowa z 30 lipca 1937 r. do aresztowania przewidziano 259 450 osób, w tym 72 950 do rozstrzelania, ale to lista niepełna, którą następnie uzupełniano; „gorliwe” rejonu składały wnioski o podwyższenie kontyngentów i znacznie przekraczały plan aresztowań, rozstrzeliwań, osadzania w łagrach. „Przyjęła się występna praktyka polegająca na tym, że w NKWD sporządzano wykazy osób, których sprawy podlegały rozpatrzeniu przez Kolegium Wojskowe i z góry ustalano wymiar kary. Wykazy te Jeżow wysyłał do Stalina osobiście, w celu zatwierdzenia proponowanych kar. W latach 1937—1938 skierowano do Stalina 383 takie wykazy, obejmujące wiele tysięcy pracowników partyjnych, radzieckich, komsomolskich, wojskowych i gospodarczych, i uzyskano ich sankcję”⁴⁴. Taka była w ZSRR różnica między „rzeczywistością rzeczywistą a rzeczywistością urojoną”⁴⁵, czyli w tym przypadku różnica między ustawami o ustroju sądów oraz k.p.k. a prawdziwym obrazem tzw. wymiaru sprawiedliwości. *Totalne kłamstwo* (Leszek Kołakowski). Drwiną z rzeczywistości były nieraz pięknie prezentujące się przepisy procedury karnej.

Radziecki system karny przewidywał specjalne środki ochrony społecznej o charakterze medycznym względem osób, które popełniły przestępstwo — teoretycznie — w stanie niepoczytalności albo zapadły na chorobę psychiczną po popełnieniu przestępstwa. Później, w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, umieszczanie w „psychuszkach” stosowano względem zupełnie zdrowych dysydentów; w takich przypadkach przepisy k.p.k. stawały się fikcją, o wszystkim zaś praktycznie decydowało KGB⁴⁶.

⁴³ Cyt. za: ibidem, s. 29.

⁴⁴ [N.S. Chruszczow]: *O kulcie jednostki i jego następstwach*. 24/25.02.1956, s. 20.

⁴⁵ F. Anczewicz: *Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich* [Wznowienie]. Lublin 2001, s. 213 i *passim*.

⁴⁶ P.H. Juviler: *Revolutionary Law and Order. Politics and Social Change in the USSR*. New York—London 1976, s. 113.

5. Katyń i inne

W podobnym trybie zapadła decyzja („wyrok”) o wymordowaniu 26 tys. oficerów i innych polskich więźniów znajdujących się w obozach jenieckich i więzieniach ZSRR: 5 marca 1940 r. na posiedzeniu Biura Politycznego WKP(b) sprawę referował Beria, a uzasadnienie formalnoprawne znajdował w sławnym art. 58 § 13 k.k. RSFRR. Raportował: „W obozach dla jeńców wojennych NKWD ZSRR i w więzieniach zachodnich obwodów Ukrainy i Białorusi w chwili obecnej znajduje się duża liczba byłych oficerów armii polskiej, byłych pracowników policji polskiej i organów wywiadu, członków nacjonalistycznych kontrrewolucyjnych partii, członków kontrrewolucyjnych organizacji powstańczych, uciekinierów i in. Wszyscy są zatwardziałymi wrogami władzy radzieckiej, pełnymi nienawiści do ustroju radzieckiego”. Beria podał liczbę 14 736 osób w obozach dla jeńców wojennych (97% stanowili Polacy) oraz 18 632 osoby w więzieniach zachodnich obwodów Ukrainy i Białorusi, z czego 10 685 to Polacy; wnosił o rozstrzelanie wszystkich. Biuro Polityczne KC WKP(b) 5 marca 1940 r. postanowiło: „I. Polecieć NKWD ZSRR: 1) sprawy znajdujących się w obozach dla jeńców wojennych 14 700 osób, byłych polskich oficerów, urzędników, obszarników, policjantów, agentów wywiadu, żandarmów, osadników i strażników więziennych; 2) a także sprawy aresztowanych i przebywających w więzieniach w zachodnich obwodach Ukrainy i Białorusi 11 000 osób [...] — rozpatrzyć w trybie specjalnym, z zastosowaniem wobec nich najwyższego wymiaru kary — rozstrzelania. II. Sprawy rozpatrzyć bez wzywania aresztowanych i bez przedstawiania zarzutów, postanowienia o zakończeniu śledztwa i aktu oskarżenia — w następującym trybie: a) przeciwko osobom znajdującym się w obozach jeńców wojennych — na podstawie zaświadczeń przedstawianych przez Zarząd ds. Jeńców Wojennych NKWD ZSRR, b) przeciwko osobom aresztowanym — na podstawie zaświadczeń z akt przedstawianych przez NKWD USSR i NKWD BSRR. III. Rozpatrzenie spraw i podjęcie decyzji powierzyć trójce w składzie: towarzysze Merkułow, Kabulów i Basztakow (naczelnik 1. Specwydziału NKWD ZSRR)”⁴⁷. Na dokumencie widnieją podpisy Stalina, Mołotowa, Woroszyłowa, Mikojana oraz notatka, że nieobecni Kalinin i Kaganowicz są *za*. W wyniku tej decyzji jeńcy wojenni — oficerowie i policjanci — z obozu w Kozielsku w większości zamordowani zostali w lesie katyńskim, bezpośrednio nad dolami śmierci, a niewielka ich liczba w więzieniu wewnętrznym Zarządu NKWD w Smoleńsku. Jeńców ze Starobielska mordowano w więzieniu wewnętrznym Zarządu NKWD w Charkowie, a grzebano w masowych grobach w tzw. strefie parkowej, w pobliżu miasta. Jeńców

⁴⁷ *Dokumenty Katynia. Decyzja*. Red. J. Snopkiewicz, A. Zakrzewski. Warszawa 1992, s. 15 i *passim*; ibidem, fotokopie.

z Ostaszkowa zabijano w piwnicach twerskiego Zarządu NKWD, a grzebano w pobliskim Miednoje. Nie udało się dotychczas ustalić, gdzie wymordowano i pochowano więźniów z więzień ukraińskich i białoruskich. Wszystkich mordowano w klasyczny radziecki sposób: dwóch NKWD-istów trzymało jeńca pod ręce, a trzeci strzelał z rewolweru w tył czaszki.

Ludobójcza decyzja Biura Politycznego KC WKP(b) z 5 marca 1940 r. o wymordowaniu 26 tys. oficerów polskich, policjantów, urzędników znajdujących się w obozach jenieckich i więzieniach ZSRR to zbrodnia niebywała nawet w skali bezmiarów zbrodni drugiej wojny światowej. W postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze oskarżyciel radziecki w akcie oskarżenia zarzucał stronie niemieckiej (Hermanowi Göringowi) dokonanie zbrodni katyńskiej. Trybunał Norymberski w wyroku (ogłoszonym 30 września — 1 października 1946 r.) oskarżenie katyńskie całkowicie pominął, w ten pośredni sposób ustalając, że to nie Niemcy popełnili mord na oficerach polskich⁴⁸. Dopiero po upadku ZSRR Federacja Rosyjska przyznała, że zbrodni dopuścił się Związek Radziecki. 14 października 1992 r. specjalny wysłannik Prezydenta Rosji Borysa Jelcyna, przewodniczący Komitetu ds. Archiwów Państwowych przy Radzie Ministrów Federacji Rosyjskiej Rudolf Pichoja przekazał Prezydentowi RP Lechowi Wałęsie kopie dokumentów dotyczących tej zbrodni⁴⁹. W wyniku skargi rodzin katyńskich na sposób prowadzenia śledztwa przez Rosję Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu orzekł, że ten masowy mord był zbrodnią wojenną nieulegającą przedawnieniu⁵⁰.

Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR sądziło pracowicie w bardzo wielu sprawach głośnych, jak słynne na cały świat „procesy moskiewskie”, i mniej głośnych. Zwłaszcza na prowincji wydawało niemal wyłącznie wyroki śmierci. Procedura była tak drastycznie wypaczona, że całe postępowanie urągało pojęciu sądu. Sam prokurator tak oto wspominał postępowanie przed sądem: Przyjechało tylko dwóch członków Kolegium Wojskowego, do składu sądu więc dokooptowali szefa miejscowego NKWD. Rozprawy odbywały się w więzieniu, w salce klubowej. Na rozkaz naczelnika więzienia dwóch krzepkich funkcjonariuszy NKWD, trzymając pod ręce, wprowadzało pierwszego podsądnego. Przewodniczący Orłow ogłosił: „»Rozprawę sądową Kolegium Wojskowego Sądu Najwyższego ZSRR [...] ogłaszam za otwartą«. Całe posiedzenie trwało 5—7 minut, nie dłużej. Orłow zapytał jedynie, czy podsądny otrzymał akt oskarżenia, czy przyznaje się do winy, czy podpisywał zeznania śledcze i co może powiedzieć w ostatnim słowie. Żadnych wyjaśnień, czy ze-

⁴⁸ A. Basak: *Historia pewnej mistyfikacji. Zbrodnia katyńska przed Trybunałem Norymberskim*. Wrocław 1993, s. 105, 109.

⁴⁹ *Dokumenty Katynia. Decyzja...*, s. 7.

⁵⁰ „Rzeczpospolita” 2012, 17 kwietnia; „Gazeta Wyborcza” 2012, 17 kwietnia.

znań nie dopuszczał, wymagając jedynie odpowiedzi *tak* lub *nie*. Członkowie Kolegium nie zadawali żadnych pytań. Potem Orłow obwieszczał podsądnemu: »Wyrok zostanie podany wam do wiadomości« i dał znak naczelnikowi więzienia, stojącemu razem z konwojentami, którzy wyprowadzili więźnia siłą, pod ręce, z sali⁵¹. Ten opis pracy sądu dotyczy sytuacji typowej i to nie tylko w sądzie wojskowym.

Kolegium Wojskowe Sądu Najwyższego ZSRR, pod przewodnictwem sławetnego generała pułkownika Wasilija Ulricha, orzekło także w sprawie przywódców Polskiego Państwa Podziemnego [PPP], liderów i bohaterów walk narodu polskiego w czasie drugiej wojny światowej⁵². Wówczas to, na początku marca 1945 r., ostatni dowódca rozwiązanej (19 stycznia 1945 r.) Armii Krajowej generał Leopold Okulicki oraz Delegat Rządu na Kraj i wicepremier Jan Stanisław Jankowski otrzymali pisma oficera Armii Czerwonej, zapraszające na spotkanie z generałem-pułkownikiem Iwanowem upoważnionym do rozmów z politykami PPP. „Generałem Iwanowem” później okazał się generał-pułkownik NKWD Iwan Sierow. Polakom udzielono pełnych gwarancji bezpieczeństwa. Mimo podejrzeń, Polacy nie odmówili, gdyż dawałoby to argumenty polityczne stronie radzieckiej. Okulicki, Jankowski, ministrowie Krajowej Rady Ministrów i czołowi przedstawiciele Rady Jedności Narodowej (podziemny parlament) 27 i 28 marca udali się na spotkanie do Pruszkowa, skąd samolotem mieli zostać przewiezieni „na rozmowy do Poznania”. Samolot poleciał jednak do Moskwy. Lotnisko moskiewskie samolotu nie przyjęło, a ilość paliwa nie pozwalała na to, by mógł dolecieć do następnego. Pilot cudem zdołał wylądować w polu, w głębokim śniegu. Szesnastu Polaków osadzono w pojedynczych celach na Łubiance; poddani zostali niezwykle intensywnemu śledztwu z torturami psychicznymi i częściowo fizycznymi (głód, środki psychotropowe, pozbawienie snu, konwejer⁵³). Przygotowany akt oskarżenia zarzucał przestępstwa z art. 58 k.k. RSFRR, między innymi: terroryzm i występowanie przeciwko władzy radzieckiej, dywersję, tworzenie tajnych organizacji przestępczych — udział w „nielegalnej AK”, „nielegalnej Radzie Ministrów” i „nielegalnej Radzie Jedności Narodowej”; Okulickiemu zarzucono także szpiegostwo. Proces rozpoczął się 18 czerwca 1945 r. w Moskwie. Perfidia stalinowską, tolerowaną przez aliantów amerykańskich i angielskich, było to, że równocześnie w Moskwie toczyły się rozmowy na temat utworzenia nowego polskiego rządu zbudowanego na podstawie umowy jałtańskiej. Wyrok ogłoszono już 21 czerwca

⁵¹ P. Wieczorkiewicz: *Uwagi o działalności sowieckiego aparatu sprawiedliwości...*, s. 26.

⁵² Zob. A. Lityński: *Historia prawa Polski Ludowej*. Wyd. 4. Warszawa, LexisNexis, 2010, s. 28–29.

⁵³ *Konwejer* (ang. *conveyer*) — dosłownie: taśmociąg; tutaj: metoda wymuszania zeznań, polegająca na ciągłym, wielogodzinnym przesłuchiowaniu przez „taśmowo” zmieniających się śledczych. Może skutkować zaburzeniami umysłowymi, także trwałymi.

1945 r., o godzinie 4.30 nad ranem, i tego samego dnia „dobito targu” w sprawie nowego rządu polskiego⁵⁴.

Generał L. Okulicki skazany został na 10 lat więzienia (zamordowany na Łubiance w grudniu 1946 r.), J.S. Jankowski — skazany na 8 lat, zmarł na 2 tygodnie przed końcem wyroku, S. Jasiukowicz — 5 lat, zmarł w październiku 1946 r. w więzieniu na Butyrkach; A. Bień — 5 lat. Odrębnie sądzony był A. Pajdak — 5 lat, a po ukończeniu wyroku przebywał na zesłaniu jeszcze dalszych 5 lat. Inni otrzymali wyroki niższe, a trzech uniewinniono. Większość z tych, którzy wrócili do kraju, była następnie przez lata więziona w Polsce Ludowej, a K. Pużak zmarł w więzieniu w Rawiczu.

Zachodnia opinia publiczna, przyzwyczajona do wyroków śmierci w radzieckich sądach, przyjęła wyrok „z ulgą i zachwytem” jako humanitarny. Porwanie i proces szesnastu był nie tylko brutalnym bezprawiem, ale także demonstracją polityczną. „W ten sposób Stalin pokazywał światu, jakie są rzeczywiste następstwa Jałty i kto ma realną władzę na terenach zajętych przez wojska ZSRR. Kompromitująca Stany Zjednoczone i Wielką Brytanię reakcja, a właściwie jej brak, na złamanie wcześniejszych porozumień Wielkiej Trójki była zapowiedzią bezwzględnego podporządkowania Polski Związkowi Sowieckiemu”⁵⁵. „Ze wszystkich kapitulacji moralnych wymuszonych przez wielki sojusz zachodnich demokracji ze Związkiem Radzieckim żadna nie była bardziej niż ta obrzydliwa” (Norman Davies⁵⁶).

Liczby ofiar *wielkiego terroru* nie poznamy nigdy. Brytyjscy historycy Christopher Andrew i Oleg Gordijewski podają, że w 1956 r. na tajne polecenie politbiura KGB sporządził ogólne sprawozdanie, z którego wynikało, że tylko w latach 1935—1940 aresztowano ok. 19 mln osób, z czego co najmniej 7 mln rozstrzelano lub zmarło w łagrach. Wyrażają pogląd, że rzeczywista liczba ofiar dla tego okresu jest prawdopodobnie znacznie wyższa⁵⁷.

⁵⁴ A. Lityński: *Historia prawa...*, s. 26—27.

⁵⁵ A. Strzembosz: Wstęp do: A. Chmielarz, A.K. Kunert, E. Piontek: *Proces moskiewski przywódców Polskiego Państwa Podziemnego*. Wprowadzenie M. Płuzyński. Warszawa 2000, s. 12.

⁵⁶ Cyt. za: A. Chmielarz: *Sprawa szesnastu*. W: A. Chmielarz, A.K. Kunert, E. Piontek: *Proces moskiewski...*, s. 30—32.

⁵⁷ Ch. Andrew, O. Gordijewski: *KGB*. Tłum. R. Brzeski. Warszawa, Wyd. Bellona, 1997, s. 131.

6. Represje na terenach okupowanych po 17.11.1939 r.

Okupacja ziem polskich po 17 września 1939 r. pociągnęła za sobą specjalną falę represji wymierzoną w Polaków i obywateli polskich. Represje były prowadzone na wszystkich płaszczyznach życia społecznego. Tutaj omówimy jedynie te, które mogły przybrać postać karną lub *quasi*-karną.

Obywatelstwo uregulowane było w ZSRR konstytucją stalinowską z 1936 r. oraz ustawą z 19 sierpnia 1938 r. *o obywatelstwie ZSRR*. Ustawa ta została uzupełniona kilkoma dekrétami, na podstawie których wymuszano przyjęcie obywatelstwa radzieckiego przez obywateli innych państw znajdujących się na terenach okupowanych przez Związek Radziecki po 17 września 1939 r. w realizacji paktu Ribbentrop — Mołotow. W stosunku do obywateli Rzeczypospolitej Polskiej na okupowanych przez ZSRR terenach wschodnich, czyli na terenach tzw. zachodniej Ukrainy i zachodniej Białorusi, władze okupanta wydały dekret z 29 listopada 1939 r. Zgodnie z regulacją okupacyjną, w myśl art. 1 tegoż dekretu, obywatelami ZSRR automatycznie stawali się między innymi „byli obywatele polscy, którzy znajdowali się na terytorium zachodnich obwodów Ukrainy i Białorusi w chwili, gdy stały się one częścią ZSRR”. W ten sposób dekret, nie licząc się z wolą ludzi, narzucał im obywatelstwo ZSRR i czynił to bez dokonywania z ich strony czynności prawnych. Zauważyć należy, że dotyczyło to także osób, które na terenach okupacji radzieckiej po 17 września znalazły się mniej czy bardziej przypadkowo; tych, którzy po prostu uciekali przed wojskami niemieckimi i po zakończeniu działań zbrojnych nie mogli wrócić, ponieważ między Niemcami hitlerowskimi a Związkiem Radzieckim została ustanowiona granica przyjaźni, dzieląca dokładnie na pół ziemię Rzeczypospolitej Polskiej. Automatyczne obywatelstwo radzieckie nie obejmowało tylko jeńców wojennych oraz osób aresztowanych. Przymusowe nadanie obywatelstwa radzieckiego obywatelom państw okupowanych przez ZSRR miało dla tych ludzi dalsze skutki. Wszystkich objęła „paszportyzacja”, tj. akcja wydawania radzieckich dowodów osobistych⁵⁸. Na tzw. zachodniej Ukrainie znajdującą się tam ludność podzielono na dwie kategorie — stałych mieszkańców (otrzymywali lepszy „paszport”) i tzw. „bieżźców”, czyli uchodźców z centralnej i zachodniej Polski; ci ostatni otrzymywali „paszport”, który nie uprawniał do zamieszkiwania w pasie pogranicznym ani w większych miastach. Przy przyjmowaniu paszportu zmuszano ludzi do podpisywania oświadczenia, że nie będą działali na rzecz odzyskania przez Polskę niepodległości. Nieodebranie „paszportu” skutkowało niechybnie aresztowaniem. Nowi, przymusowi obywatele ZSRR obciążeni

⁵⁸ Zob. A. Lityński: *Prawo Rosji i ZSRR...*, s. 142.

byli obowiązkiem służby wojskowej; do Armii Czerwonej wcielono 200—210 tys.⁵⁹ obywateli polskich różnych narodowości.

Poza dekretem dotyczącym obywateli polskich, już po wchłonięciu i uczynieniu z Litwy, Łotwy i Estonii republik związkowych, wydany został nadto dekret z 7 września 1940 r. *o nabyciu obywatelstwa radzieckiego przez mieszkańców Litwy, Łotwy i Estonii*, a potem dekret z 29 marca 1941 r. *o nabyciu obywatelstwa radzieckiego przez mieszkańców Besarabii i Północnej Bukowiny*.

Warto zauważyć, że tak wówczas, jak i znacznie wcześniej komuniści polscy (i nie tylko) poczytywali sobie za wielki zaszczyt uzyskanie obywatelstwa ZSRR (jeszcze bardziej — członkostwa Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików)). Służbę dla ZSRR komuniści świata traktowali zarówno jako zaszczyt, jak i obowiązek. Wszak cele ZSRR tożsame były z celami Międzynarodówki Komunistycznej — **Kominternu**⁶⁰, który za zadanie stawiał sobie stworzenie opartej na ZSRR wszechświatowej republiki radzieckiej w wyniku zwycięskiej rewolucji proletariackiej. Komintern wszystkich komunistów świata obliłował do pracy nad obaleniem swoich rządów burżuazyjnych i do działania na rzecz ZSRR. Z istoty rzeczy aktywna działalność komunistyczna była (poza ZSRR) antypaństwowa, zmierzająca do obalenia danego rządu.

Po agresji ZSRR na Polskę 17 września 1939 r. deportacje, aresztowania, tortury w toku śledztw, rozstrzeliwania obywateli polskich, przede wszystkim Polaków, trwały nieprzerwanie aż do wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej 22 czerwca 1941 r. ZSRR przeprowadził cztery zakrojone na wielką skalę masowe operacje deportacyjne z ziem polskich: w lutym, kwietniu, czerwcu 1940 r. oraz w maju—czerwcu 1941 r. Najnowsze szacunki dowodzą, że łącznie wy-

⁵⁹ W. Grabowski: *Raport. Straty ludzkie poniesione przez Polskę w latach 1939—1945*. W: *Polska 1939—1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*. Red. W. Materski, T. Szarota. Warszawa, Wyd. IPN, 2009, s. 30.

⁶⁰ Komintern — Międzynarodówka Komunistyczna (1919—1943), powołany w Moskwie, z siedzibą w Moskwie, formalnie ponadnarodowy ośrodek kierowniczy ruchu komunistycznego na świecie; faktycznie był instrumentem wielkomocarstwowej polityki ZSRR i kontroli nad światowym ruchem komunistycznym; podlegały mu wszystkie partie komunistyczne w charakterze sekcji narodowych (np. pełna nazwa: KPP — Polska Sekcja Międzynarodówki Komunistycznej), które zobowiązywały się do pracy rozkładowej w armiach swoich krajów, infiltracji innych partii i związków zawodowych, przygotowywania w swoich krajach wojny domowej (przewrotu komunistycznego), bezwarunkowego popierania polityki ZSRR, co miało być wykonywane przez szeroko prowadzoną działalność szpiegowską, dywersyjną, terrorystyczną (organizowano próby przewrotów m.in. w Niemczech (1921, 1923), Bułgarii (1923), Estonii (1924—1925); posiadał w niektórych krajach (Niemcy, Francja) własne bojówki paramilitarne. Komintern stosował także terror we własnych szeregach, czego przykładem może być rozwiązanie (16 sierpnia 1938 r.) KPP i podstępne wymordowanie jej działaczy. Został rozwiązany w 1943 r., a jego rolę po drugiej wojnie przejął utworzony w 1948 r. Kominform. Zob. A. Lityński: *Prawo Rosji i ZSRR...*, s. 58.

wieziono na Syberię, do Kazachstanu i na daleką północ 462—490 tys. obywateli polskich, w większości narodowości polskiej; niektóre publikacje podają nawet liczbę 1 080 tys. Deportowano całe rodziny, z reguły oddzielając mężczyzn. Wydaje się, że o wywózkach i aresztowaniach decydowały względy narodowe, polityczne i społeczne; między innymi wywożono i aresztowano: inteligencję, byłych urzędników, pracowników wymiaru sprawiedliwości, osoby odmawiające przyjęcia obywatelstwa radzieckiego; stosowano odpowiedzialność zbiorową rodziny. Już drastyczne warunki transportu, a później choroby, w tym epidemie, niedożywienie i głód, klimat (mróz), wyniszczająca praca, wpływały na wysoki poziom śmiertelności wśród uwięzionych i deportowanych; tragiczny był stan sanitarny i medyczny w ich miejscach pobytu. Poważne szacunki dzisiaj sięgają liczby ok. 500 tys. osób narodowości polskiej zabitych lub zmarłych na Kresach Wschodnich, a emigracyjne szacunki po drugiej wojnie sięgały nawet 900 tys. obywateli polskich zmarłych w ZSRR.

Oprócz ofiar terroru radzieckiego, trzeba pamiętać o ofiarach ludobójstwa ukraińskiego: ponad 100 tys. Polaków (na samym Wołyniu ok. 60 tys.) zamordowanych przez nacjonalistów ukraińskich w latach 1943—1944 w ramach „etnicznego oczyszczania” dzisiejszej zachodniej Ukrainy⁶¹.

Liczbę obywateli polskich **aresztowanych** na Kresach Wschodnich tylko do wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej w 1941 r. ostatnie obliczenia oceniają na 110 tys.⁶²; wcześniejsze szacunki mówiły o wielkościach rzędu 250—300, a nawet 400 tys.

Represje wobec Polaków, drastyczne prześladowania aż do eksterminacji polskich patriotów, trwały po zakończeniu działań wojennych na danym terenie w latach 1944—1945. Każdy patriota polski był traktowany jako potencjalny wróg, niebezpieczny dla ZSRR, bo Armia Czerwona niesła Polsce nowe zniewolenie i w istocie nową okupację. Przecież ktoś, kto był patriotą i stawiał opór niemieckiemu okupantowi, może też stawić opór okupantowi radzieckiemu po 1944/1945 r.

Pod koniec wojny i bezpośrednio po wojnie, „od stycznia 1944 r. do końca lat czterdziestych, na ziemiach należących do II Rzeczypospolitej represjonowanych bezpośrednio było co najmniej 85—100 tys. Polaków (nie licząc byłych obywateli polskich innych narodowości). W tym co najmniej 40—50 tys. aresztowanych i internowanych na ziemiach wschodnich, co najmniej 45—50 tys. aresztowanych, internowanych, deportowanych i wziętych na roboty przymusowe na ziemiach Polski »pojałtańskiej«. [...] Dane te należy uznać nie tylko

⁶¹ W. Grabowski: *Raport...*, s. 18; zob. też ibidem, s. 9.

⁶² S. Ciesielski, W. Majerski, A. Paczkowski: *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*. [Raport Komisji Ekspertów KBN na zlecenie Ministerstwa Sprawiedliwości RP]. Warszawa, Wyd. Ministerstwo Sprawiedliwości oraz Karta, 2000, s. 11—12; *Polska 1939—1945. Straty osobowe i ofiary represji...*, s. 234.

za minimalne, ale także za wstępne”⁶³. Tysiące spośród nich zmarło w transportach, na torturach w aresztach, w więzieniach i łagrach; tysiące rozstrzelano.

Uwagi końcowe

Jest bardzo charakterystyczne — w ogóle dla systemu komunistycznego — wykorzystywanie prawa karnego i sądów dla represji i realizacji terroru. Osadzani w łagrach i więzieniach w zasadzie mieli mieć wyrok, mieli być imiennie skazywani. W tym zakresie totalitaryzm komunistyczny różnił się od nazizmu; ten ostatni w zasadzie nie angażował organów wymiaru sprawiedliwości dla masowych represji, właściwie nie ukrywał zakresu represji. Inaczej komunizm: w komunistyczne fikcje bowiem wpisywało się także to, że ten znakomity system nikogo nie skrzywdzi, nikt niewinny nie będzie represjonowany. A więc w zasadzie każdy rozstrzelany albo osadzony w więzieniu lub łagrze powinien być mieć wyrok stwierdzający, że jest strasznym zbrodniarzem i zasłużył na surową karę. Oczywiście, najlepiej aby się w śledztwie do tego przyznał. Realizowanie represji za pomocą prawa karnego i sądów wpisywało się w *totalne kłamstwo* systemu komunistycznego.

⁶³ S. Ciesielski, W. Majerski, A. Paczkowski: *Represje sowieckie wobec Polaków...*, s. 24.

Adam Lityński

Zum Strafrecht auf den früheren polnischen Ostgebieten unter sowjetischer Okkupation (1939—1945)

Zusammenfassung

In Folge der sowjetischen Aggression und des sowjetisch-deutschen Vertrags ist nach dem 17. September 1939 etwa die Hälfte des Territoriums der Republik Polen unter die Okkupation der UdSSR geraten. Auf den besetzten und an die UdSSR angeschlossenen Gebieten galt das sowjetische Recht. Gegen polnische Bürger wurden Massenrepressionen, so wie es im kommunistischen System der Fall war, mit der Ausnutzung des Strafrechtes und der Gerichte angewandt. Die meisten Bürger wurden in Abwesenheit und nicht durch das Gericht, sondern durch das von der Sicherheitsbehörde NKWD berufene Verwaltungsorgan „gerichtet“. In dem Verfahren — in der Sitzung des Politbüros WKP (b) (der kommunistischen Partei) am 5. März 1940 — ist die Entscheidung gefallen, 26 Tausend polnische Offiziere und andere Häftlinge der sowjetischen Gefangenenlager und Gefängnisse zu ermorden. Nach dem sowjetischen Angriff auf Polen am

17. September 1939 waren polnische Bürger, vor allem die Polen, ununterbrochen bis zum Ausbruch des deutsch-sowjetischen Krieges am 22. Juni 1941 deportiert, verhaftet, im Ermittlungsverfahren gefoltert und erschossen. Ganze Familien wurden nach Sibirien verbannt; die Männer wurden von ihren Familien in der Regel abgetrennt. Fast 500 Tausend Menschen der polnischen Nationalität sind an den früheren polnischen Ostgebieten schätzungsweise getötet worden oder gestorben.

Gegen Kriegsende und direkt nach dem Krieg, ab Januar 1944 bis zum Ende der 40er Jahre wurden auf den Gebieten der Republik Polen gegen mindestens 85—100 Tausend Polen (andere Nationalitäten nicht gerechnet) Repressionen angewandt. Es sind nur Grobberechnungen.

Adam Lityński

On a criminal law on the borderland of the Second Republic of Poland under the Soviet occupation (1939—1945)

Summary

About a half of the territory of the Second Republic of Poland was under the occupation of the USSR after 17 September 1939, as a result of the Russian aggression and German-Russian agreement. The Soviet law was imposed on the territories occupied and included into the USSR right away. Polish citizens were massively repressed, and, typically of the communist system — to a large extent with the use of the criminal law and courts. However, the majority was “judged” in absentia and not by the court, but an administrative body, namely the body appointed by the secret body, it being NKWD. In such a way, during the meeting of the Political Bureau of the All-Union Communist Party of Bolsheviks a decision on murdering 26 thousand officers and other Polish prisoners in prisoner camps and USSR prisons was made. After USSR aggression on Poland on 17 September 1939, deportations, arresting, tortures in the course of inquiries, and executing Polish citizens, above all Poles, continued incessantly until the outbreak of the German-Russian war on 22 June 1941. Whole families were transported to Siberia, usually distanced from men. Careful calculations these days reach about 500 thousand people of the Polish nationality killed or died on the Eastern Borderland.

At the end of the war and right after it, at least 85-100 thousand Poles (excluding former Polish citizens of other nationalities) were repressed in the territories belonging to the Second Republic of Poland from January 1944 to the end of 1940s.